

การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนปริยัติธรรมกลุ่มที่ 5 สู่ความเป็นเลิศ

A Management Model of Phrapariyapariyatdham School Group 5 Towards the Excellence

พระจันทนวัตร กิ่งแก้ว และ รองศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ คชสิทธิ์

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการบริหาร และพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ คือ ครูผู้สอนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กลุ่มที่ 5 จำนวน 181 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามและการสนทนากลุ่ม สถิติที่ใช้ในการวิจัย คือ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลมากด้านการบริหารวิชาการ คือ สถานศึกษามีการกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมายการจัดการงานวิชาการสู่ความเป็นเลิศ ($\bar{X} = 3.38$, SD 0.96) ปัจจัยด้านการบริหารงานบุคคลที่ส่งผลมาก คือ ผู้บริหารสถานศึกษาส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินการของโครงการพัฒนาสถานศึกษาสู่ความเป็นเลิศ ($\bar{X} = 3.11$, SD = 0.99) ปัจจัยด้านการบริหารงบประมาณที่ส่งผลมาก คือ ความโปร่งใสทางการเงิน การกำหนดรายการและโครงสร้างทางการบัญชีเอกสาร หลักฐาน มีระบบควบคุมการเบิกจ่ายและบริหารจัดการงบประมาณที่มี ($\bar{X} = 3.26$, SD = 1.00) และปัจจัยที่ส่งผลมากด้านบริหารงานทั่วไป คือ มีการวัดและประเมินผลการดำเนินงาน โดยประเมินตามตัวชี้วัด (KPI) และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง และมีการประเมินสภาพองค์กร หรือการวิเคราะห์ห้วงองค์กร (SWOT) ศึกษาและประเมินโรงเรียนโดยวิเคราะห์จากจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของโรงเรียน และพัฒนาคู่มือการพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ ($\bar{X} = 3.38$, SD = 1.02)

คำสำคัญ: การบริหารโรงเรียน, โรงเรียนพระปริยัติธรรม

Abstract

The purpose of this research were to: study the management model of Prapariyatdham school towards the Excellence. The samples of this research were 181 teachers in Prapariyatdham school group 5. The data-collecting instruments was questionnaires and focus group. Statistics were analyzed using mean and standard deviation The research findings were summarized as follows: In academic affairs administration; to specify vision, task and aim were highest level ($\bar{X} = 3.38$, SD = 0.96). For personnel

affairs administration; to promote and support from the administrator on any process were highest level ($\bar{X} = 3.11$, $SD = 0.99$) . For budget affairs administration; to reveal in financial statement and accounting were highest level ($\bar{X} = 3.26$, $SD = 1.00$). For general affairs administration; Evaluation and Assessment according to indicator KPI and development continuously were highest level. To develop a development of management model in ordinary sector of Prapariyatdham School towards the Excellence handbook ($\bar{X} = 3.38$, $SD = 1.02$).

Keyword: school management, prapariyatdham school

ความนำ

การศึกษาของรัฐแนวใหม่ซึ่งเป็นระบบโรงเรียนที่ได้ดำเนินการอย่างเข้มแข็งและแพร่กระจายไปทั่วประเทศอย่างรวดเร็ว แม้จะเป็นยุคเริ่มต้นในการจัดการศึกษาแบบใหม่ก็ได้เน้นหลักความทั่วถึง และมีประสิทธิภาพแล้ว ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ความว่า “ตั้งแต่ลูกฉันจนถึงลูกไพร่ราษฎรสามัญ จะให้ได้เล่าเรียนจนเสมอกัน” (เสน่ห์ จามริก, 2531) หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เสนาบดีกระทรวงธรรมการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้กล่าวเสมอว่า “จะมัวเพียรปั้นยักษ์ และเทวดาอยู่เลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด” ฉะนั้นเพื่อความทั่วถึงในการจัดการศึกษาของรัฐได้ร่วมมือกับวัดอย่างใกล้ชิด ผู้มีบทบาทสำคัญคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นแม่กองในการจัดการศึกษาของหัวเมืองได้มีประกาศว่า “ขอท่านภิกษุทั้งหลาย ช่วยกันเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์” และยังทรงประกาศให้พระสงฆ์ทุกระดับบำรุงการศึกษาในวัดด้วย (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2534) จะเห็นได้ว่าในยุคนี้ การศึกษาของรัฐยังอาศัยวัด อาศัยพระสงฆ์ช่วยดำเนินการให้ แต่ก็ยังมีปัญหาด้านปริมาณและคุณภาพ ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ได้กล่าวถึงสภาพทั่วไปของการศึกษาไทยในปี พ.ศ. 2462 ได้ว่า “ความบกพร่องแห่งการศึกษาของเราในเวลานี้บกพร่องมากที่สุดทั้งด้านปริมาณ และคุณภาพ

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศใกล้เคียงที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น ฟิลิปปินส์ และ พม่า ย่อมปรากฏว่าของเราจัดการศึกษาได้น้อย และล่าช้ามาก จำต้องรีบจัดการศึกษาให้เทียบส่วนพอสมควรกับนานาประเทศที่เจริญ” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2534) ต่อมาจึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 โดยให้การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการประถมศึกษาภาคบังคับ บังคับใช้ในกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล แล้วค่อยขยายออกไปหัวเมืองต่าง ๆ ที่ราชอาณาจักร

การศึกษาแบบใหม่ของรัฐระบบโรงเรียนได้กลายเป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำหน้าที่เลือกสรรและรับรองบุคคลเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง นี่เป็นกรอบกำหนดระบบและกระบวนการจัดการศึกษาไทยมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน ผลก็คือระบบการศึกษาของไทยสมัยใหม่ได้หลุดลอยออกไปจากพื้นฐานความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทยเรา (เสน่ห์ จามริก, 2531) ละทิ้งเป้าหมายเดิมคือการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนากายและจิตของมนุษย์มาเป็นการจัดการศึกษาเพื่อทรัพยากรมนุษย์ ถือว่ามนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตต้องเพิ่มความรู้ อันเป็นประโยชน์เอื้ออำนวยในการแข่งขันทางธุรกิจ ปลุกฝังคุณค่าที่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ละเลยไม่ได้ฝึกฝนให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ สำคัญ 4 ประการ คือ การฟัง (สุ) การคิด (จิ) การอภิปรายซักถาม (ญ) และการเขียน (ลิ) ถือว่ามีน้อยมาก (อุทัย ดุลยเกษม, 2531) เมื่อรัฐถือว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ รัฐจึงถือเป็นหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้กับประชากรของตนเอง ใช้กลไก

เชิงบังคับตราเป็นกฎหมายให้การศึกษาบางระดับ เป็นการศึกษาภาคบังคับที่ประชากรทุกคนต้องเข้ารับการ ศึกษา และกำกับควบคุมดูแลศึกษาทุกระดับตั้งแต่ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษา นับแต่มีการปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน ถือได้ว่ารัฐมีอำนาจในการจัดการศึกษา แต่เพียงผู้เดียว (state monopoly) เป็นการจัดการศึกษาที่มีลักษณะ ศูนย์รวม ฟังจะผ่อนคลายเป็นเมื่อทศวรรษที่ผ่านมา (เอง (เสน่ห์ จามริก, 2531) และก่อให้เกิดปัญหาตามมาอย่าง มากมายทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม ระบบ การศึกษาที่แยกตัวออกมาจากศาสนธรรมอย่างเด็ดขาด เป็นผลผลิตของโลกยุคใหม่นี้เท่านั้น จุดหมายของ การศึกษาในสังคมโบราณทุกแห่งจะรวมจุดหมายทาง ศาสนาเข้าไว้ด้วยทั้งสิ้น เพราะทุกชาติมุ่งที่จะสร้าง พลเมืองที่ดี มีความรู้คู่คุณธรรมเป็นพลเมืองดีพัฒนา ชาติบ้านเมืองต่อไป

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 กฎหมายการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติ ซึ่งเป็นข้อบังคับให้ทุกส่วนทางการศึกษาบริหาร และ ดำเนินการจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ แต่ยังมีปัญหา หลายอย่างที่ต้องแก้ไขปรับปรุง โดยเฉพาะด้านคุณธรรม จริยธรรมที่จะต้องดำเนินการ และพัฒนานุเคราะห์ เยวชนไปสู่ปรัชญาการศึกษาที่เน้น ...ดี...เก่ง...มีสุข ซึ่งเป็นความต้องการสูงสุดของทุกคน

ในการจัดการศึกษาทางพุทธศาสนาปัจจุบัน ได้มีการพัฒนามาจากบาลีหรือพระปริยัติธรรมล้วน ๆ ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในวัดที่ผสมผสานทั้งสาย ปริยัติธรรม และสายสามัญ คือ เรียนทั้งบาลี และความรู้ สามัญมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ดังเช่นโรงเรียนมัธยม ทั่วไป ในการจัดการศึกษาแบบโรงเรียนพระปริยัติธรรม สายสามัญนี้เป็นการจัดการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้ ที่ มาเรียนสามารถออกไปประกอบอาชีพหรือศึกษาต่อได้ เพราะผู้ที่มาเรียนมาจากท้องถิ่น ชนบท เป็นส่วนใหญ่ และมีบางคนที่มีลักษณะด้อยโอกาส นอกจากการจัดการ ศึกษาแต่บาลี หรือพระปริยัติธรรมอย่างเดียว บางคน เรียนจบ บางคนเรียนไม่จบ ก็ไม่สามารถออกไปประกอบ อาชีพในทางโลกได้ ทางคณะได้เล็งเห็นปัญหา จึงได้ ดำเนินการโดยร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการจัดหลักสูตร

การเรียนการสอนสายสามัญระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผดวกเข้ากับโรงเรียนพระปริยัติธรรมเดิม จึงกลายเป็น โรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ ผู้จบการเรียนบาลี ปริยัติธรรม ระดับเปรียญและอยู่ในพุทธศาสนาก็สามารถ ดำเนินชีวิตแบบบรรพชิต บำรุงศาสนาต่อไปได้ ส่วนผู้ที่ จบสายสามัญมัธยมศึกษาปีที่ 6 ก็สามารถจะเรียนต่ออ ระดับอุดมศึกษาได้ทุกประเภท ทุกมหาวิทยาลัยมีศักดิ์ และสิทธิตามหลักสูตรทุกประการ จึงสามารถครองเพศ บรรพชิต หรือลาสิกขาบทออกมาเป็นสามัญชนได้ตาม วัตถุประสงค์

อย่างไรก็ตามยังมีปัญหาอยู่หลายประการ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารโรงเรียน ปัญหาที่เด่นชัดที่สุด คือการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญที่ จะต้องยึดหลักตามเกณฑ์ของกระทรวงศึกษาธิการ ระบุไว้ คือ การบริหารวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงบประมาณ และการบริหารทั่วไป ทั้ง 4 ประการนี้เป็นงานที่เพิ่มขึ้นมาโดยผู้บริหารจะต้อง มีวิสัยทัศน์ (vision) การปฏิบัติ (mission) ไปสู่ การบริหารบุคลากรที่มีมากขึ้นทั้งฝ่ายบรรพชิต และฝ่าย ฆราวาส หลักสูตรที่จะต้องบูรณาการให้สอดคล้องกัน อีกประการหนึ่งคืองบประมาณที่ได้รับจัดสรรจาก กระทรวงศึกษาธิการ และจากศรัทธาของประชาชน อาจจะไม่เพียงพอกับสถานการณ์ใหม่ที่เปลี่ยนไป และ การบริหารงานทั่วไปที่มีข้อป้ก้อยมากมาย จำเป็นต้อง ปรับปรุงบทบาทให้สอดคล้องกับหลักสูตรสามัญศึกษา จึงเป็นเรื่องที่ท้าทายผู้บริหารคณะทำงานที่จะต้อง มีความรู้ ความเข้าใจ ที่ทักษะ และยอมรับในการ เปลี่ยนแปลง ซึ่งเมื่อได้ดำเนินการเต็มรูปแบบแล้ว โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ก็ จะ กลายเป็นเลิศในทุก ๆ ด้าน

คำถามการวิจัย

1. การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียน พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ ควรเป็นอย่างไร
2. รูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศควรมีลักษณะอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ

กรอบแนวคิดการวิจัย

เพื่อให้การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดการบริหารงานโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2545 และพ.ศ. 2553 และแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์ซึ่งได้กล่าวไว้ในพุทธวิธีบริหาร (พระพรหมบัณฑิต, 2549) ในหลักการสำคัญของการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานมาประยุกต์เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งประกอบไปด้วย งานบริหารงานวิชาการ งานบริหารงานบุคคล งานบริหารงานงบประมาณ และงานบริหารงานทั่วไป

วิธีการดำเนินการวิจัย

การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมกลุ่มที่ 5 สู่ความเป็นเลิศ ในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการดำเนินการไว้ 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาสภาพและปัญหาและการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมกลุ่มที่ 5 สู่ความเป็นเลิศ

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกกลุ่มที่ 5 สู่ความเป็นเลิศ

2.1 ยกวางรูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ

ขั้นตอนที่ 3 ประเมินรูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศตามความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ครูผู้สอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษากลุ่มที่ 5 จำนวน 41 โรงเรียน จำนวน 332 คน กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ คือ ครูผู้สอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา กลุ่มที่ 5 โดยกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างของครูโดยการเปิดตาราง แสดงจำนวนประชากรและจำนวนกลุ่มตัวอย่างของเครซีและมอร์แกน (Krejcie and Morgan) ได้จำนวนครูที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยจำนวน 181 คน และประชากรที่ใช้ในการสนทนากลุ่มย่อย คือ ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 9 ท่าน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ (1) แบบสอบถามเป็นแบบมาตรประเมินค่า (rating scale) 5 ระดับ คือมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยที่สุด โดยจัดเรียงเนื้อหาข้อคำถามตามลำดับของปัจจัยที่นำมาศึกษา จำนวน 60 ข้อ ให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยใช้เทคนิคการหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับคำนิยามศัพท์เฉพาะได้ 0.80 (2) ร่างรูปแบบการบริหารโรงเรียนปริยัติ (3) การสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

แบบสอบถามเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองสรุปการประชุมกลุ่มย่อย

การวิเคราะห์และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. แบบสอบถาม ใช้การหาค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2. การสนทนากลุ่ม ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารร่างรูปแบบเสนอแก่ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 ท่าน

ผลการวิจัย

ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน 155 คน คิดเป็นร้อยละ 87.1 ส่วนใหญ่มีอายุ 31-40 ปี จำนวน 79 คน คิดเป็นร้อยละ 44.38 วุฒิการศึกษา ปริญญาโท จำนวน 64 คน คิดเป็น

ร้อยละ 35.95 ประสิทธิภาพการสอน 4-7 ปี จำนวน 103 คน คิดเป็นร้อยละ 57.49

ผลการศึกษาศักยภาพโรงเรียนพระปริยัติธรรม กลุ่มที่ 5 ผู้มีความเป็นเลิศ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมกลุ่มที่ 5 ผู้มีความเป็นเลิศ ซึ่งวิเคราะห์ ตามลักษณะงานบริหาร 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารวิชาการ ปัจจัยที่ส่งผลมากที่สุด คือสถานศึกษา มีการกำหนดวิทัศน์ ภารกิจ เป้าหมายการจัดการวิชาการผู้มีความเป็นเลิศ ($\bar{X} = 3.38$, $SD = .96$) รองลงมาคือ การจัดกิจกรรมพัฒนาหลักสูตรความเป็นเลิศ โดยผนวกคุณธรรม จริยธรรมในเนื้อหาสาระของหลักสูตรให้เข้ากับผู้เรียน ($\bar{X} = 3.18$, $SD = .98$) ด้านการบริหารงานบุคคล ปัจจัยที่ส่งผลมากที่สุด คือผู้บริหารสถานศึกษาต้องส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินการของโครงการพัฒนาสถานศึกษาผู้มีความเป็นเลิศ ($\bar{X} = 3.11$, $SD = .99$) รองลงมาคือ มีกระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด ($\bar{X} = 2.88$, $SD = .99$) ด้านการบริหารงบประมาณ ปัจจัยที่ส่งผลมากที่สุด คือ มีความโปร่งใสในทางการเงิน การกำหนดรายการและโครงสร้างทางการบัญชี เอกสาร หลักฐาน มีระบบควบคุมการเบิกจ่ายและบริหารจัดการงบประมาณที่มีประสิทธิภาพ ($\bar{X} = 3.26$, $SD = 1.00$) รองลงมาคือ มีการจัดสรรงบประมาณได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึงทุกแผนก และทุกสาระการเรียนรู้ ($\bar{X} = 3.12$, $SD = .68$) และด้านบริหารงานทั่วไป ปัจจัยที่ส่งผลมากที่สุดคือ มีการวัดและประเมินผลการดำเนินงาน โดยประเมินตามตัวชี้วัด (KPI) และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง ($\bar{X} = 3.38$, $SD = 1.02$) และมีการประเมินสภาพองค์กร หรือการวิเคราะห์องค์กร (SWOT) ศึกษาและประเมินโรงเรียนโดยวิเคราะห์จากจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของโรงเรียน ($\bar{X} = 3.38$, $SD = .96$) รองลงมาคือ มีการเสริมสร้างศักยภาพในโรงเรียนด้วยการจัดหาสื่อ นวัตกรรม วัสดุ อุปกรณ์เพื่อการบริหารจัดการ ($\bar{X} = 3.18$, $SD = .98$)

จากผลการพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาผู้มีความเป็นเลิศ ผู้วิจัยได้ทำการสรุปผลการสนทนากลุ่มเป็นประเด็น

ต่าง ๆ ดังนี้ จากผลการสนทนากลุ่มดังกล่าว ผู้วิจัยได้ทำการปรับปรุงรูปแบบการพัฒนาบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมผู้มีความเป็นเลิศ โดยการเพิ่มประวัติความเป็นมาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาในส่วนนำ และมีการปรับปรุงเนื้อหาให้มีความชัดเจนขึ้น

การอภิปรายผล

ด้านการบริหารวิชาการ สอดคล้องกับ วิสุทธิ วิจิตรพัชรภรณ์ (2542) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาแบบ การจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ เพื่อพัฒนารูปแบบ การจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงพรรณนา โดยวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เอกสารสัมภาษณ์ และสอบถามผู้บริหารสถานศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้สถิติเชิงบรรยายเพื่อนำผลมาเป็นข้อมูลในการสร้าง รูปแบบและประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ของรูปแบบโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจ ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามแนวพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบของรูปแบบและสาระสำคัญของ แบบการกระจายอำนาจ ประกอบด้วยมิติด้าน หน้าที่การจัดการสถานศึกษา ได้แก่ การบริหารวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารบุคคล และการบริหาร ทั่วไป ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2553) กล่าวว่า งานวิชาการเป็นงานหลักการบริหารสถานศึกษาไม่ว่า สถานศึกษาจะเป็นประเภทใด มาตรฐานคุณภาพของ การศึกษาจะพิจารณาได้จากผลงานด้านวิชาการ เนื่องจาก งานวิชาการเกี่ยวข้องกับหลักสูตร การจัดโปรแกรม การศึกษา และการจัดการเรียนการสอน ซึ่งเป็นหัวใจของ สถานศึกษา และเกี่ยวข้องกับผู้บริหารสถานศึกษาและ บุคคลทุกระดับของสถานศึกษา ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องทางตรง หรือทางอ้อมก็อยู่ที่ลักษณะของงานนั้น พันธ หันนาคินทร์ (2524) กล่าวว่า งานวิชาการเป็นหัวใจของโรงเรียน เป็น ชีวิตจิตใจของ สถาบัน ส่วนงานด้านอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบ

ที่จะให้สถาบันดำเนินไปด้วยความราบรื่นเท่านั้น และภิญโญ สารธร (2526) กล่าวว่า ผู้บริหารการศึกษาทุกคนควรรับผิดชอบเป็นผู้นำของครูในด้านวิชาการเป็นอันดับแรก เพราะหน้าที่ของโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาทุกแห่ง คือ การให้ความรู้แก่นักเรียนในด้านวิชาการ โดยการทำงานร่วมกับครู กระตุ้นเตือนครูให้คำแนะนำครู และประสานงานให้ครูทุกคนทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพในการสอน

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ ปราโมทย์ ภูมิจันทร์ (2545) ทำการวิจัยเรื่อง บทบาทของผู้บริหารด้านการบริหารงานวิชาการ เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ ตามความคิดเห็นของผู้บริหารและครูโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดปทุมธานี สรุปผลการวิจัยพบว่า ผู้บริหารและครู มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของผู้บริหารด้านการบริหารงานวิชาการเพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดปทุมธานี ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการวางแผนงานวิชาการ ด้านการนิเทศงานวิชาการ ด้านการวัดผลและประเมินผล ด้านการบริหารหลักสูตร และด้านการจัดสื่อการเรียนการสอนอยู่ในระดับมากทุกด้านตามลำดับ ผู้บริหารที่มีประสบการณ์การบริหารงานต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของผู้บริหารด้านการบริหารงานวิชาการ เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดปทุมธานีไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ยกเว้นด้านการวัดผลและประเมินผลที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และสอดคล้องกับโกศล ศรีทอง (2543) ได้ทำการวิจัย เรื่อง คุณลักษณะของผู้บริหารที่สัมพันธ์กับคุณภาพการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาเขตการศึกษา 5 พบว่าคุณลักษณะทางวิชาการของผู้บริหารโรงเรียนภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านการเสริมสร้างบรรยากาศทางวิชาการของโรงเรียนอยู่ในระดับมาก ส่วนด้านการกำหนดภารกิจของโรงเรียนและด้านการจัดการเรียนการสอนอยู่ในระดับปานกลาง คุณลักษณะการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับดี และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการวางแผนงานวิชาการ ด้านการพัฒนาและส่งเสริมด้าน

วิชาการ ด้านการบริหารหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปปฏิบัติ และด้านการวัดผลประเมินผลการเรียนและงานทะเบียนนักเรียนอยู่ในระดับดี ส่วนด้านการจัดการเรียนการสอน และด้านการประเมิน ผลการจัดการงานวิชาการอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนคุณลักษณะทางวิชาการของผู้บริหารโรงเรียนกับคุณภาพการบริหารงานวิชาการภายในโรงเรียนภาพรวมพบว่ามีความสัมพันธ์กันในทางบวกทั้งนี้ยังสอดคล้องกับสมชาย คำปลิว (2549) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารงานวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาตามภาระงานการบริหารงานวิชาการ 12 งาน ได้แก่ การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา การพัฒนา กระบวนการเรียนรู้ การวัดผลประเมินผลและการเทียบโอนการเรียน การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา การพัฒนาสื่อวัตกรรมการเรียนการสอนและเทคโนโลยีทางการศึกษา การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ การนิเทศการศึกษา การแนะแนวการศึกษา การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น การสนับสนุนงานวิชาการแก่ครอบครัว องค์กร หน่วยงานและสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา โดยภาพรวมมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารงานวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษา อยู่ในระดับมาก

ด้านการบริหารงานบุคคล พบว่า การให้รางวัลได้สอดคล้องกับการบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา มีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบันนั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ ดังพระบาลีที่ว่า “นิค.คณ.เห นิค.คหารห ปค.คณ. เห ปค.คหารห ข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง” (ขุ.ชา.2๑/2542/532) เราจะเข้าใจระบบการให้รางวัลและการลงโทษได้ดีจากเรื่องต่อไปนี้เป็นเกสีสูตร (อง.จ ตกก.21/111/150)

ด้านการบริหารงบประมาณ ได้สอดคล้องกับปัจจัยที่ส่งผลมากที่สุดคือ จากรายงานผลการพัฒนาระบบราชการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2546 (ฉบับสรุป) ได้มีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงการประเมินผลเพื่อความเป็นเลิศ ตามเกณฑ์รางวัลคุณภาพของสหรัฐอเมริกา (Malcolm Baldrige National Quality Award-- MBNQA)

ซึ่งนับเป็นหลักการแนวคิดการบริหารจัดการองค์กร ตามมาตรฐานสากล แนวหนึ่งที่มีประเด็นสำคัญในการ พิจารณาเกณฑ์ความเป็นเลิศ 7 ด้าน ซึ่งในการใช้แนวคิดนี้ ต่อการพัฒนาาระบบราชการ ควรจะได้รับศึกษาทำความเข้าใจ หากหน่วยงานใดจะใช้การพัฒนาหน่วยงาน สู่วิธีความเป็นเลิศ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานด้านการศึกษา หน่วยกำลังรบ หน่วยสนับสนุนการรบ หรืออื่น ๆ ซึ่งถ้า พิจารณาแล้วอาจเป็นเรื่องพื้น ๆ สำหรับบางคน แต่อาจ เป็นเรื่องใหม่สำหรับบางคน แต่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะเป็น ประโยชน์ เพื่ออย่างน้อยเราก็อาจจะรู้ทันในระดับหนึ่งว่า มักคอคล้ม ที่เขาพูดกันคืออะไร เป็นมาอย่างไร มีหลักการ แนวคิดอย่างไร ซึ่งอาจทำให้บางคนนำไปใช้หรือ ศึกษาแล้วเกิดความคิดใหม่ ๆ ที่ดีกว่าก็เป็นสิ่งซึ่งบรรลุ จุดมุ่งหมายของผู้เขียนแล้ว ซึ่งสอดคล้องกับรายงาน การติดตามผลการดำเนินงานการกระจายอำนาจ การบริหารและการจัดการศึกษาสู่เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา ปีงบประมาณ 2551 ในส่วนด้าน งบประมาณ สถานศึกษา ยังไม่มีอำนาจในการบริหาร จัดการอย่างแท้จริง แม้มีกฎหมายเปิดโอกาสให้ สถานศึกษาแสวงหารายได้ เพื่อนำมาใช้จัดการศึกษา ได้เอง รวมทั้งยังมีอำนาจในการปกครอง ดูแล บำรุงรักษา ใช้ และจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของสถานศึกษา แต่สถานศึกษา ยังคงต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ คำสั่ง ของสำนักนายกรัฐมนตรีและกระทรวงการคลัง รวมทั้ง กฎหมายที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ทำให้ไม่มีความคล่องตัว ในการปฏิบัติ (สภากาการศึกษา, 2553) นอกจากนี้แนวคิด ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับการบริหารงบประมาณ อาทิ Schemer Thorn (1999) ที่กล่าวว่าศูนย์ความรับผิดชอบ เป็นหน่วยงานซึ่งมีภาระความรับผิดชอบในงบประมาณ เพื่อทำให้กิจกรรมต่าง ๆ บรรลุผล หรือเป็นหน่วยหนึ่งของ องค์กรที่มีอำนาจตัดสินใจด้วยตนเองโดยความรับผิดชอบ ของผู้บริหาร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเฉพาะอย่าง เป้าหมาย ต่าง ๆ เป็นเป้าหมายด้านการเงิน ประกอบด้วยกำไรรายได้ ต้นทุน หรือการลงทุน การกำหนดศูนย์ความรับผิดชอบนั้น ผู้บริหารจะมอบหมายความรับผิดชอบให้ผู้บริหารระดับ กลางและระดับต่ำเพื่อใช้ในการตัดสินใจในระยะสั้น และระยะยาว ศูนย์ความรับผิดชอบจะกระจายอำนาจ การตัดสินใจ เพื่อให้ผู้บริหารมีอำนาจในการควบคุม และมีความรับผิดชอบมากขึ้น การกระจายอำนาจ

การบริหารงบประมาณในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอ แก่งกระจาน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเพชรบุรีเขต 2 พบว่า การกระจายอำนาจการบริหารงบประมาณ โดยรวมอยู่ในระดับมาก การเปรียบเทียบการกระจาย อำนาจการบริหารงบประมาณ เมื่อจำแนกตามขนาด สถานศึกษา พบว่า โดยรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .05 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการให้อิสระ ด้านการมีส่วนร่วม และด้านการ ตรวจสอบได้ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ระดับ .05 โดยโรงเรียนขนาดใหญ่ มีการกระจายอำนาจ มากกว่าโรงเรียน ขนาดเล็ก ส่วนด้านการจัดโครงสร้าง ไม่แตกต่างกันเมื่อจำแนกตามประเภทของสถานศึกษา พบว่าโดยรวม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าแตกต่างกัน ทุกด้านอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดย โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษามีการกระจายอำนาจ มากกว่าโรงเรียนประถมศึกษาทุกด้าน และสอดคล้องกับ งานวิจัยของ กฤษณะ เลิศวิชานันท์ และคนอื่น ๆ (2553) พบว่า การบริหารงบประมาณของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปทุมธานี เขต 1 ใน 4 ด้าน คือ ด้านการจัดทำและเสนอของงบประมาณ ด้านการจัดสรรงบประมาณ ด้านการตรวจสอบติดตาม ประเมินผล รายงานผลการใช้เงิน และผลการดำเนินงาน และด้านการระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการ ศึกษาในภาพรวมอยู่ในระดับมากเมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้านตามลำดับ คือ (1) ด้าน การจัดสรรงบประมาณ (2) ด้านการจัดทำและเสนอ ของงบประมาณ (3) ด้านการตรวจสอบติดตามประเมินผล รายงานผลการใช้เงินและผลการดำเนินงาน และ (4) ด้านการระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการ ศึกษา

ด้านบริหารงานทั่วไป ได้สอดคล้องกับการศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษากระทรวงศึกษาธิการ ได้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วย โรงเรียน พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2514 เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2514 และปรับปรุงใหม่ เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2535 การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษา แบบประยุกต์ หรือเป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งทางการศึกษาคณะสงฆ์ เป็นการศึกษารัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความคิดของ คณะสงฆ์โดยมีวัตถุประสงค์ คือ ฝายศาสนจักรก็จะได้

ศาสนทายาทที่ดีมีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และสืบต่อพระพุทธศาสนา ให้เจริญสถาพรต่อไปและทางฝ่ายบ้านเมือง เมื่อ พระภิกษุสามเณรได้ลาสิกขาแล้ว ก็สามารถเข้าศึกษาต่อ ในสถานศึกษาของรัฐได้หรือเข้ารับราชการสร้าง คุณประโยชน์ให้แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไป ปัจจุบันนี้ การศึกษาประเภทนี้ได้กระจายอยู่ตามจังหวัด ต่าง ๆ ทั่วประเทศ (สมศักดิ์ บุญปู, 2547)

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิจัยในครั้งนี้ โดยประกอบด้วยข้อเสนอในการนำผลการวิจัยไปใช้ และเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป โดยมี รายละเอียดดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. รัฐบาล หรือกระทรวงศึกษาธิการ ควรจัดหา ทรัพยากรสำหรับการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม โดยดำเนินนโยบายนี้

ให้กระจายอย่างเท่าเทียมทั่วประเทศไทย

2. กระทรวงศึกษาธิการ และมหาเถรสมาคม ควรร่วมมือกันในการบริหารดูแล โรงเรียนพระปริยัติธรรม โดยร่วมกันวางแนวทางการใช้รูปแบบที่สามารถปฏิบัติ ได้จริง ซึ่งอาจเชื่อมโยงถึงโรงเรียนสังกัดอื่น ๆ อีกด้วย

3. โรงเรียนพระปริยัติธรรมที่นำรูปแบบไปใช้ ควรจัดเตรียมความพร้อมทั้งด้านทรัพยากรบุคคลและ ทรัพยากรอื่น ๆ ที่จำเป็น เพื่อให้การดำเนินงานตาม รูปแบบเป็นไปได้อย่างราบรื่น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตของ การวิจัยในส่วนกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล มี 1 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้บริหาร ดังนั้น ในการทำวิจัยครั้งต่อไป จึงควร มีการศึกษาเชิงลึกโดยเก็บข้อมูลจากบุคคลหลาย ๆ ฝ่าย เช่น ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง ชุมชน ฯลฯ

2. การวิจัยครั้งนี้อาจเป็นแนวทางให้มีการศึกษา พัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาในระดับอื่น ๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณะ เลิศวิชานันท์ และคนอื่น ๆ. (2553). ปทุมธานี: สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 1.
- โกศล ศรีทอง. (2543). *คุณลักษณะของผู้บริหารที่สัมพันธ์กับคุณภาพการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษาเขตการศึกษา 5*. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2544). *ความสามารถในการแข่งขันด้านนานาชาติ พ.ศ.2543*. กรุงเทพมหานคร: เซเว่นพรินติ้งกรุ๊ป.
- ปราโมทย์ ภูมิจันทร์. (2545). *บทบาทของผู้บริหารด้านการบริหารงานวิชาการ เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ตาม ความคิดเห็นของผู้บริหารและครูโรงเรียนมัธยม ศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษาจังหวัดปทุมธานี*. วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยการณ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2553). *จิตวิทยาบุคคล*. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ.
- พนัส หันนาคินทร์. (2524). *หลักการบริหารโรงเรียน*. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.
- ภิญโญ สารธ. (2526). *หลักการบริหารการศึกษา*. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

- วิสุทธิ วิจิตรพัชรภรณ์. (2542). *การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามแนวทางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542*. ดุษฎีนิพนธ์ครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2534). *การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่*. กรุงเทพมหานคร: เลิฟแอนด์ลิฟเฟิลส. สภาการศึกษา. (2553). *การบริหารโรงเรียน*. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- สมชาย คำปลิว. (2549). *การบริหารงานวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาตามภาระงานการบริหารงานวิชาการ*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สมศักดิ์ บุญปู. (2547). *พระสงฆ์กับการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสน่ห์ จามริก. (2531). *พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก. (2546). *บทวิเคราะห์ว่าด้วยการศึกษากับปัญหาสภาวะความรู้มนุษย์*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2531). *การจัดการศึกษาไทยในสามทศวรรษที่ผ่านมา (2503-2530)*. กรุงเทพมหานคร: ไกมลคิมทอง.
- Schumacher, E. F. (2007). *Buddhist Economics*. Retrieved from http://www.schumachersociety.org/buddhist_economics.html.
- Schemerthorn, Jr. (1999). *Management*. New York: John Wiley & Sons.

